

مسکن و محیط زیست

شماره ۱۵۹ ♦ پیاپی ۹۶

ارزیابی تغییرات ساختار معماری مسکن و عرصه حیات در روستاهای (مطالعه موردی: روستای ریاب - خراسان رضوی)

اباصلت عسکری رابری *، شهاب عباسزاده **، علی اصغر آبرون ***

1394/07/27

تاریخ دریافت مقاله:

1395/03/12

تاریخ پذیرش مقاله:

چکیده

چندین سال است که روستاهای کشور بنا به دلایل متعددی کارکرد و بهره‌دهی مناسب خود را ندارند و از سویی بررسی و شناخت نواحی روستایی و تحلیل قابلیت‌ها و تنگناهای آن‌ها در فرایند برنامه‌ریزی توسعه روستایی اهمیت بهسازانی دارد. در این میان مسکن به‌طور عام و مساکن روستایی به‌طور خاص، بر حسب شرایط پیچیده زمانی - مکانی، تغییرات مختلف ماهیتی - کارکردی را بخود می‌بینند و نمایانگر شیوه‌های مختلف معماری می‌شوند. گونه مسکن جدید در روستای تاریخی ریاب، در مقایسه با مساکن سنتی - بومی این روستا نوعی از تفرق شیوه معماری را نشان می‌دهد می‌توان ریشه این تغییرات را به تغییر و تحولات در عرصه حیات روستا در ارتباط با سطوح بالاتر نظام برنامه‌ریزی و توسعه روستایی مرتبط دانست. لذا در پژوهش حاضر به‌منظور مطالعه چگونگی تأثیرگذاری تغییرات حادث شده در عرصه حیات روستایی بر ساختار معماری مسکن روستایی، ابتدا عوامل مؤثر بر عرصه حیات روستایی مورد واکاوی قرار گرفته و سپس سعی شده است در قالب نمونه موردي تحقیق، چگونگی تأثیر این عوامل بر تغییرات ساختار معماری مسکن روستایی از بومی - سنتی به جدید مورد شناسایی و تحلیل قرار گیرد. این پژوهش از نوع کاربردی بوده که با روشی ترکیبی و از طریق مطالعه منابع کتابخانه‌ای و انجام مشاهدات میدانی، با رویکردهای توصیفی - تحلیلی انجام شده است. طبق یافته‌های پژوهش حاضر جریان حیات روستایی متأثر از چهار عامل اجتماعی - فرهنگی، اقتصادی، محیطی و نهادی (انسانی) می‌باشد که تغییر و تحولات خود را در قالب ساختار معماري مسکن روستایی به صورت سه دسته تغییرات شامل تغییرات در سازمان فضایی، عناصر کالبدی و نقش کارکردی مسکن روستایی نمایان می‌سازند.

واژگان کلیدی: تغییرات عرصه حیات روستایی، ساختار معماري مسکن روستایی، مسکن روستایی جدید، مسکن روستایی بومی - سنتی، ریاب.

* مریم و عضو هیئت علمی گروه معماری دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه حکیم سبزواری.

** استادیار و عضو هیئت علمی گروه معماری دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه حکیم سبزواری. shahab.arch@gmail.com

*** کارشناس ارشد طراحی شهری از دانشگاه هنر تهران؛ مدرس دانشگاه حکیم سبزواری.

مقدمه

بررسی و شناخت نواحی روستایی و تحلیل قابلیت‌ها و تنگاهای آن‌ها در فرایند برنامه‌ریزی توسعه روستایی اهمیت بهسازی دارد (خداپناه و بیک‌محمدی، 1388). بررسی نظام وار سرشت فضایی پدیده‌های جغرافیایی از کارآمدترین رویکردها نزد جغرافیدانان امروز¹ به شمار می‌رود (سعیدی و دیگران، 1392). مسکن به عنوان یکی از عناصر مهم در فضای روستاهای ماحصل تعامل انسان و محیط می‌باشد (صیدایی و قاسمیان، 1391) که همگام با تغییرات حادث شده در عرصه حیات روستایی، تغییرات مختلفی داشته است به گونه‌ای که شکل، الگو و عملکرد مسکن روستایی به عنوان نقطه تلاقی عوامل متعددی همچون عوامل محیطی - اکولوژیک، مناسبات اجتماعی - اقتصادی، مجموعه تصمیم‌گیری‌ها و سیاست‌گذاری‌ها و روندهای مکانی - فضایی نمایانگر این عوامل می‌باشد² (سعیدی و امینی، 1389، 31-30).

سؤال اصلی تحقیق حاضر عبارت است از اینکه چه تغییراتی در ساختار معماری مسکن روستایی ریاب، از مسکن بومی - سنتی به مسکن جدید، در ارتباط با تغییرات در عرصه حیات روستا، به وجود آمده است؟ که در این راستا سوال‌های فرعی تحقیق شامل موارد زیر است: عوامل تأثیرگذار بر عرصه حیات روستایی شامل چه مواردی می‌باشند؟ چه تغییراتی در عرصه حیات روستایی در روستای ریاب حادث شده است؟ و از چه شاخص‌هایی می‌توان در مطالعه و بررسی ساختار معماري مسکن روستایی بهره برد؟

از آنجا که «صحت ردیابی پیوندها و ارتباطات نظام‌مند بین سکونتگاه‌های روستایی و حیات روستاهای در عرصه‌هایی که هنوز پیوندها و بستگی‌های خود را با محیط طبیعی نگسته‌اند»³، از درجه بالاتری از اعتبار برخوردار است» (سعیدی و امینی، 1389، 30)، در

پژوهش حاضر روستای تاریخی «ریاب»، به عنوان روستایی با ریشه‌های تاریخی، هویتی، فرهنگی و توانمندی‌های اجتماعی، اقتصادی و منطقه‌ای به عنوان نمونه انتخابی در نظر گرفته شده است. در پژوهش حاضر، ابتدا ضمن تبیین عوامل مؤثر بر عرصه حیات روستایی در دیاگرام‌های تحلیلی سعی بر توضیح چگونگی تأثیرات عرصه حیات روستایی بر ساختار معماری مسکن روستایی داشته و سپس در نمونه موردی تحقیق ضمن تشریح ماهیت تغییرات عرصه حیات روستایی، به بررسی تغییرات ساختار معماری مسکن روستایی از مسکن سنتی - بومی به مسکن جدید می‌پردازد.

مبانی نظری

عرصه حیات روستا و عوامل تأثیرگذار بر آن به طور کلی عرصه‌های روستایی به عنوان یک واقعیت مکانی - فضایی، برآیندی از تعامل مؤلفه‌های متفاوت اکولوژیکی - کالبدی، اجتماعی - فرهنگی و اقتصادی - سیاسی است، که بنا بر مقتضیات زمان و با ملاحظه وضعیت ساختاری - کارکردی آن فضای جغرافیایی شکل گرفته‌اند (ازکیا و غفاری، 1386، 47؛ حاجی ابراهیم زرگر، 1385، 31).

مطالعات نشان می‌دهند که عوامل تأثیرگذار بر عرصه حیات روستاهای در کشور را می‌توان در مجموع به شرح ذیل دسته‌بندی کرد:

عوامل اجتماعی - فرهنگی: تغییر و تحولات در آداب و رسوم، مذهب، کیش و آئین و هنجارهای اجتماعی، قومیت‌ها، اقلیت‌ها، افزایش یا کاهش جمعیت، مهاجرت‌پذیری یا مهاجرت‌فرستی، سطح سواد، سطح آموزش‌ها و ... (سرتیپی‌پور، 1388؛ صیدایی و قاسمیان، 1391، سعیدی و امینی، 1386؛ 1389، عنابستانی، 1393).

مسکن روستایی و تأثیرپذیری‌ها از عرصه‌های روستایی

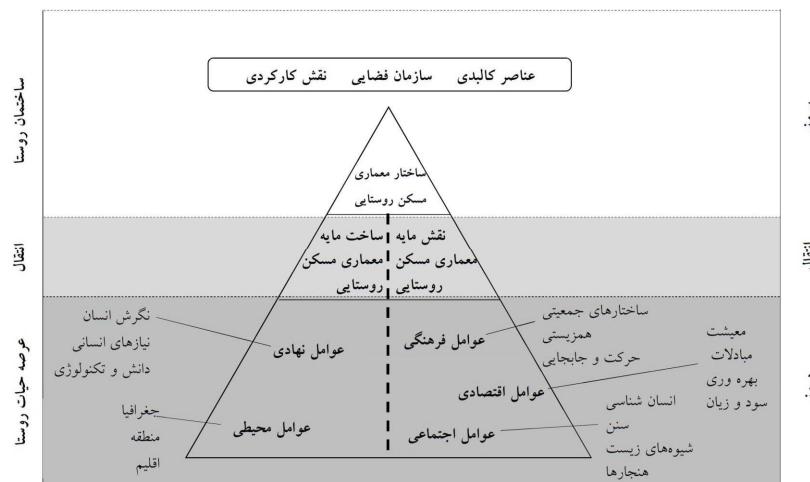
در نخستین تلاش‌ها، "ریتر" گونه خانه‌های روستایی را نتیجه روابط پیچیده انسان و محیط می‌داند که با توجه به شرایط محیطی و متأثر از خصوصیات فرهنگی، وضع رفاه و امکانات اجتماعی و اقتصادی ساکنان روستا شکل گرفته است (صیدایی و قاسمیان، ۱۳۹۱). همانگونه که برومبرژه مسکن روستایی را حاصل عوامل طبیعی و انسانی محیط مرتبط می‌داند (بهفروز، ۱۳۸۶، ۲۲۷). کوهن^۴ تغییرات شکلی و نقشی روستاها و متعلقات ساختمانی آن‌ها را از نقطه نظر مطالعه جغرافیای روستایی مورد توجه قرار می‌دهد (صیدایی و قاسمیان، ۱۳۹۱، ۹۰)، و در نگاه راپاپورت مسکن یک «نهاد» است که از مجموعه پیچیده‌ای از اهداف فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی ایجاد می‌گردد (Rapaport, 1969).

بنابراین به نظر می‌رسد مسکن روستایی برای پاسخ به کارکردهای متنوع عملکردی، فرهنگی و زیبایی شناختی و اجتماعی خود، در تأثیر از عوامل تعیین کننده جریان حیات روستا به تبیین ساختار معماری خود می‌پردازد. به طوری که عوامل اجتماعی - فرهنگی و اقتصادی در کنار عوامل محیطی و نهادی ساختار معماری مسکن روستایی را شکل می‌دهند (نمودار شماره ۱).

عوامل اقتصادی: محصول تولیدی، سطح تولید، درآمد حاصل از فروش، ارزش کالای تولیدی، مبادلات کالایی با شهر و منطقه، ارزش زمین، تسهیلات و حمایت‌های دولتی و (سعیدی، ۱۳۸۸؛ سعیدی و امینی، ۱۳۸۹؛ سعیدی و دیگران، ۱۳۹۲).

عوامل محیطی: شرایط محیط طبیعی و شرایط جغرافیایی - اقلیمی، موقعیت جغرافیایی و منطقه‌ای، مصالح ساختمانی در دسترس، منابع طبیعی در دسترس، شرایط اقلیمی منطقه، عوارض محیطی، توپوگرافی (ترکاشوند و دیگران، ۱۳۸۷؛ پورطاهری و نقوی، ۱۳۹۱؛ پورطاهری و رکن‌الدین افتخاری و بدری، ۱۳۹۰).

عوامل نهادی: طرح‌های توسعه فضایی - کالبدی در سطح ملی، منطقه‌ای و ناحیه‌ای، برنامه‌ریزی‌های فضا و خدمات در سطح ملی، منطقه‌ای و ناحیه‌ای، طرح‌های توسعه روستایی نظیر طرح‌های روستایی، سیاستگذاری‌های دستگاه‌های مسئول، مشارکت‌های محلی در ساخت، سنن و تکنیک‌های ساختمانی موجود، حضور و بهره از استادکاران بومی - محلی و ... (سعیدی و دیگران، ۱۳۹۲؛ شمامی و احمد‌آبادی، ۱۳۹۳؛ عنابستانی و اکبری، ۱۳۹۱).

ن ۱. مدل مفهومی [تغییرات] ساختار معماری مسکن روستایی مرتبط با نظام تحولات عرصه‌های روستا. منبع: نگارندگان.

مواد و روش تحقیق

شاخص گزینی در بررسی تغییرات مسکن روستایی

در بررسی تغییر و تحولات مسکن روستایی مجموعه‌ای از عناصر دخالت دارند که می‌بایست به این عناصر به صورت کلی و سیستمی (صیدایی، قاسمیان، ۱۳۹۱، ۸۹) نگریسته شوند. پژوهش‌ها نشان می‌دهد که در تحلیل وضعیت مسکن، می‌توان به بررسی جنبه‌های کالبدی، کارکردی (عملکردی) و کیفیات فضایی پرداخت (پوردیهیمی، ۱۳۹۰؛ صیدایی و قاسمیان، ۱۳۹۱؛ سعیدی و امینی، ۱۳۸۹؛ هدایت و طبائیان، ۱۳۹۱؛ Long & Liu, 2015؛ ۱۳۹۱ رکن‌الدین افتخاری، بدربی، ۱۳۹۰). در پژوهش حاضر نیز بررسی تغییرات ساختار معماری مسکن روستایی در قالب سه بعد «نقش کارکردی»، «عناصر کالبدی» و «سازمان فضایی» صورت پذیرفته است.

روش تحقیق

در پژوهش حاضر که از نوع کاربردی است، سعی شده با روشی ترکیبی و با رویکردی توصیفی - تحلیلی از طریق مطالعه استنادی و پیمایش میدانی و ابزار مشاهده و ثبت و برداشت با تحلیل‌های قیاسی - استنباطی و به صورت دیاگرام‌های مفهومی به ارزیابی تغییرات ساختار معماری مسکن پرداخته شود. لذا با توجه به دامنه تغییرات ساختار معماری خانه‌های روستایی و به منظور مقایسه دو گونه معماری ساختمانی بومی - تاریخی و جدید موجود در روستای ریاب، از دو سبک ساختمانی مذکور به شیوه نمونه‌گیری طبقه‌بندی شده نامناسب، حجم نمونه مطالعه انتخاب می‌شوند. طبقه‌بندی دوگانه صورت گرفته بر مبنای دو دسته ساختمانی بومی - سنتی و جدید طبق مشاهده و برداشت میدانی و براساس معیارهایی مانند قدامت اینیه، عناصر ساختمانی، سیستم سازه‌ای، شیوه معماری، نوع مصالح مورد استفاده، الگویی‌بندی فضایی و

نوع آرایه‌ها و الحالات ساختمانی صورت پذیرفته است.

بدین ترتیب از مجموع ۲۱۶ واحد ساختمانی موجود در روستا که ۱۳۲ مورد آن مربوط به گونه ساختمانی بومی - سنتی و ۸۴ مورد مربوط به گونه ساختمانی جدید می‌باشدند با استفاده از روش تعیین حجم کوکران با ضریب اطمینان ۹۵٪ (سرمد و بازرگان و حجازی، ۱۳۹۳) تعداد ۴۰ واحد ساختمانی در طبقه بومی - سنتی و تعداد ۲۶ واحد نیز در طبقه جدید مورد برداشت و تجزیه و تحلیل قرار گرفتند.

نمونه موردی تحقیق

روستای ریاب از توابع بخش مرکزی شهرستان گناباد در فاصله ۴ کیلومتری غرب شهر گناباد در دهستان حومه و در بخش مرکزی واقع شده است (تصویر شماره ۱). شهرستان گناباد با ۳۷ و ۵۸ طول و ۳۱ و ۳۴ عرض جغرافیایی در نوار جنوبی خراسان رضوی قرار دارد (بنیاد مسکن انقلاب اسلامی خراسان رضوی، ۱۳۸۲).

یافته‌های تحقیق

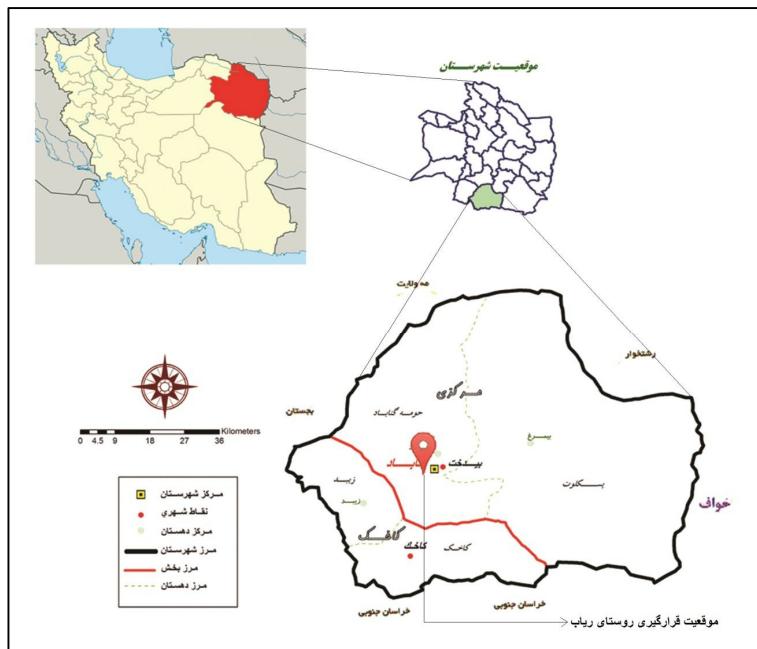
تغییر و تحولات عرصه حیات روستا

می‌توان مجموع تغییر و تحولات جریان حیات روستای ریاب را با توجه به ابعاد اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی، محیطی، و نهادی به صورت زیر خلاصه کرد: طبق آمار سال ۱۳۷۲، روستا دارای ۸ حلقه چاه عمیق، ۲ چشممه دائمی و یک رشته قنات بوده است. (بنیاد مسکن انقلاب اسلامی خراسان رضوی، ۱۳۸۲) که با به آمار سال ۹۳ منابع آب روستا شامل یک رشته قنات برای مصارف کشاورزی، ۲ حلقه چاه آب آشامیدنی و ۲ حلقه چاه موتور برای آب کشاورزی می‌باشد که تغییر چشمگیری را نشان می‌دهد. قنات روستا که جزء قدیمی‌ترین منابع آب شرب و کشاورزی روستا محسوب می‌شده است امروزه با دبی آب به میزان ۲۵ لیتر در ثانیه کاهشی بیش از ۵۰٪ را نشان می‌دهد.

20 نفر، در بخش دولتی تعداد 4 نفر و در سایر بخش‌های خصوصی 20 نفر مشغول کار بوده و 2 نفر نیز در بخش صنایع دستی مشغول به کار می‌باشند (نشریه تخصصی روستای ریاب، 1393، 4). به دلیل مسائل مطرح شده در زمینه فعالیت کشاورزی روستا، جوانان جویای کار ناگزیر به مهاجرت به شهرهای بزرگتر، رو آوردن به مشاغل خدماتی و یا کارگری در شهر گناباد و یا کار در معدود کارگاه‌های صنعتی روستا چون کارگاه موزاییک‌سازی شده‌اند. فعالیت صنایع دستی روستا که در گذشته شامل نمدمالی، سبدبافی، قالی‌بافی و ... بوده، امروزه متأسفانه به دلیل عدم حمایت از فعالان این بخش رو به فراموشی است.

(نشریه تخصصی روستای ریاب، ۱۳۹۳، ۴) که در اثر این کمبود آب، بخش عمده زراعت از حالت آبی به دلیم تغییر یافته و فعالیت زراعت و باگذاری در سال‌های اخیر به طور محسوسی محدودتر شده است که موجب کاهش تنوع و حجم محصولات شده است (بنیاد مسکن انقلاب اسلامی خراسان‌رضوی، ۱۳۸۲). در حال حاضر اراضی زیر کشت آبی تقریباً برابر با ۵۰ هکتار و اراضی زیر کشت دلیم برابر با ۴۰۰ هکتار می‌باشند که در مجموع نسبت به سال‌های قبل، سطح زیر کشت زمین‌های کشاورزی کاهش ۴۰٪ را نشان می‌دهد. (نشریه تخصصی روستای ریاب، ۱۳۹۳)

طبق آمار موجود مربوط به سال 1393 در بخش کشاورزی تعداد 144 خانوار، در بخش خدمات تعداد

ت 1. موقعیت قرار گیری روستای ریاب در تقسیمات سیاسی کشور:

منبع: نگارنده‌گان پر گرفته از ویگاه اینترنتی، فرمانداری شهرستان گناوه.

روستا، جمعیت روستا در سال 1394 برابر با 736 نفر و 235 خانوار می‌باشد. در این بین اکثریت جمعیت روستا را اف‌اد میانسال (30-64 سال) تشکیل می‌دهند که بیش از

جمعیت روستا در سال 1382 شروع طرح، 627 نفر و 183 خانوار می‌باشد (بنیاد مسکن انقلاب اسلامی خراسان رضوی، 1382، 5) که بنا به آمار خانه بهداشت

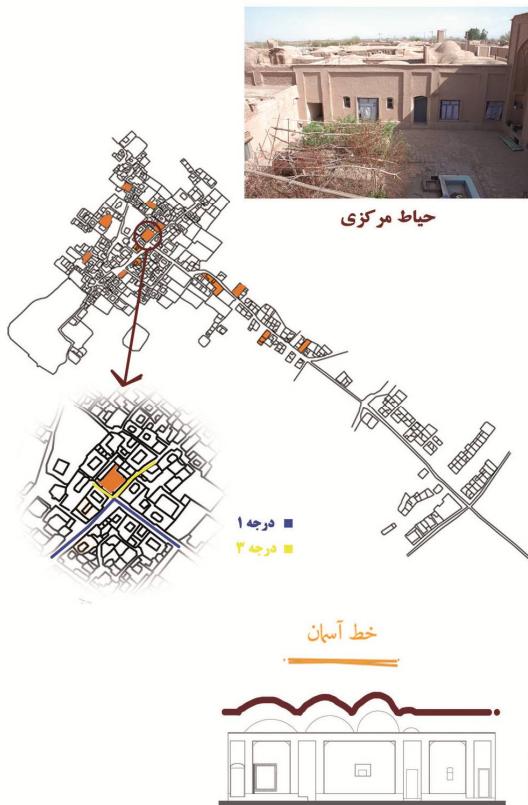
بافت اولیه روستا در ابتدا به دلیل دسترسی آسان اهالی به منابع آبی و زمین‌های زراعی جهت بهره‌برداری معيشی در مجاورت و هم مرز زمین‌های کشاورزی شکل گرفته است. به مرور زمان به دلایلی چون فرسودگی ابینه کهن، اعمال کتترل‌های سازمان میراث فرهنگی بر ساخت و ساز در بافت تاریخی و اجرای طرح‌هادی و توسعه‌های ناشی از آن، بافت تاریخی و فشرده روستا به صورت بافتی پراکنده در حاشیه جاده ارتباطی روستا به شهر شکل می‌گیرد. نزدیکی روستا به شهر عامل پاره‌ای از اثربذیری‌ها بوده است. شهری شدن به متابه نوعی ارزش بر روستا حاکم شده است و الگوبرداری از خانه‌های شهری به دلیل نفوذ و گسترش فرهنگ شهری مرسوم می‌شود. استفاده از مصالح وارداتی شهری سبب تغییرات کالبدی خانه‌های روستایی شده‌اند و مجموع این عوامل باعث پاره‌ای تغییرات در ساختار معماری در مسکن روستایی می‌شود.

ساختار معماری مسکن در روستای ریاب
به منظور بررسی ساختار معماری مسکن روستای نمونه موردی این پژوهش، از شاخص‌ها در بعد نقش کارکردی: عملکرد فضاهای، مداخلات و تغییرات پلان (حذف یا افزوده‌های فضایی)، لیست فضاهای خدماتی، سکونتی، اقلیمی و عناصر درون حیاط و در بعد عناصر کالبدی: مصالح، آرایه‌های معماری، طرح نما، خط آسمان و تأکیدهای حجمی و شکل و هندسه حیاط و همچنین در بعد سازمان فضایی: نحوه ارتباط فضای خصوصی منزل با معبر عمومی بیرونی، نحوه استقرار توده - فضا، تعداد طبقات و محصوریت فضایی حیاط مورد بررسی قرار گرفته‌اند. که در ادامه یک نمونه بنا از موارد برداشت در دو دسته کلی بومی - سنتی و جدید آورده شده است. ارزیابی‌های صورت گرفته از

50٪ جمعیت روستا می‌باشد که نسبت به سال شروع اجرای طرح‌هادی، 15٪ افزایش نشان می‌دهد (استانداری خراسان‌رضوی، 1390). اجرای طرح‌هادی نتوانسته جلو مهاجرت مردان و پسران جویای کار روستا را به مشهد و تهران بگیرد. نرخ ترکیب جنسیتی سال 1394 برابر با 97٪ می‌باشد که در مقابل با نرخ ترکیب جنسیتی سال شروع طرح‌هادی که برابر با 99٪ می‌باشد اندکی تغییر را نشان می‌دهد که می‌تواند به دلیل این مهاجرت‌ها باشد. همچنین طبق آمار موجود از کل جمعیت فعلی روستا که حدود 200 نفر می‌باشند، حدود یک سوم این جمعیت به کارهای خدماتی و کارگری در شهر گناباد اشتغال دارند (نشریه تخصصی روستا ریاب، 1393، 17).

با مهاجرت فرزندان جویای کار از روستا، ساختار خانواده از خانواده هسته‌ای به خانواده‌ای گسترده تغییر یافته که خود می‌تواند در کاهش بهره‌وری روستا، رهاماندگی خانواده پدری در سنین کهنسالی و عدم انتقال تجربه فعالیتی - معيشیتی خانواده پدری به فرزندان تأثیرگذار باشد که این موارد از عوامل زمینه‌ساز گسترهای معيشی - اجتماعی - فرهنگی در جوامع روستایی می‌باشند. در روستای ریاب، نسل جدید روستا کشاورزی را رها کرده، آنرا شغل پر زحمت و کم درآمدی می‌داند، از کشاورزی به سایر مشاغل نظری فعالیت‌های خدماتی و صنعتی در شهر روی آورده‌اند که خود این تغییرات از عوامل تأثیرگذار بر کارکرد سکونتگاه‌های روستایی می‌باشند.

با اجرای طرح‌هادی در سال 1382 کارکردهای تازه‌ای ایجاد شده است و برخی از اراضی کشاورزی به زیستی تغییر کاربری یافته‌اند. اعطای تسهیلات بانکی برای ساخت و ساز مسکن جدید بدون کار کارشناسی مرتبط با وجوده تاریخی روستا نیز به نظر می‌رسد بی‌تأثیر بوده است.

ت ۲. نمونه برداشت‌های انجام شده در ساختار معماری مسکن بومی - سنتی در روستای ریاب. خانه آقای پردل. منبع: نگارندگان.

مجموع نمونه‌های برداشت شده، در ادامه در قالب جداول ارزیابی ارائه می‌شود.

نمونه‌های مسکن

الف - نمونه مسکن روستایی منطبق بر ساختار معماری بومی - سنتی

از نمونه‌های معماری به شیوه بومی - سنتی به عنوان نمونه می‌توان به خانه آقای پردل اشاره کرد.

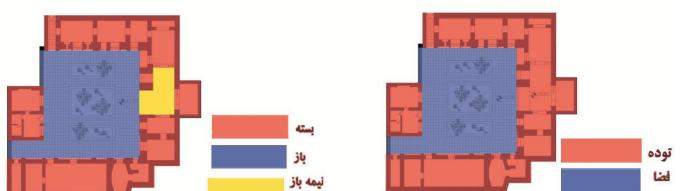
خانه آقای پردل

خانه‌ای به صورت حیاط مرکزی که در مجاورت با معابر درجه ۱ و ۳ در بافت تاریخی روستا قرار گرفته

خانه‌ی پردل - معرفی فضاهای

بررسی مؤلفه‌های گونه‌شناسی
توده و فضا

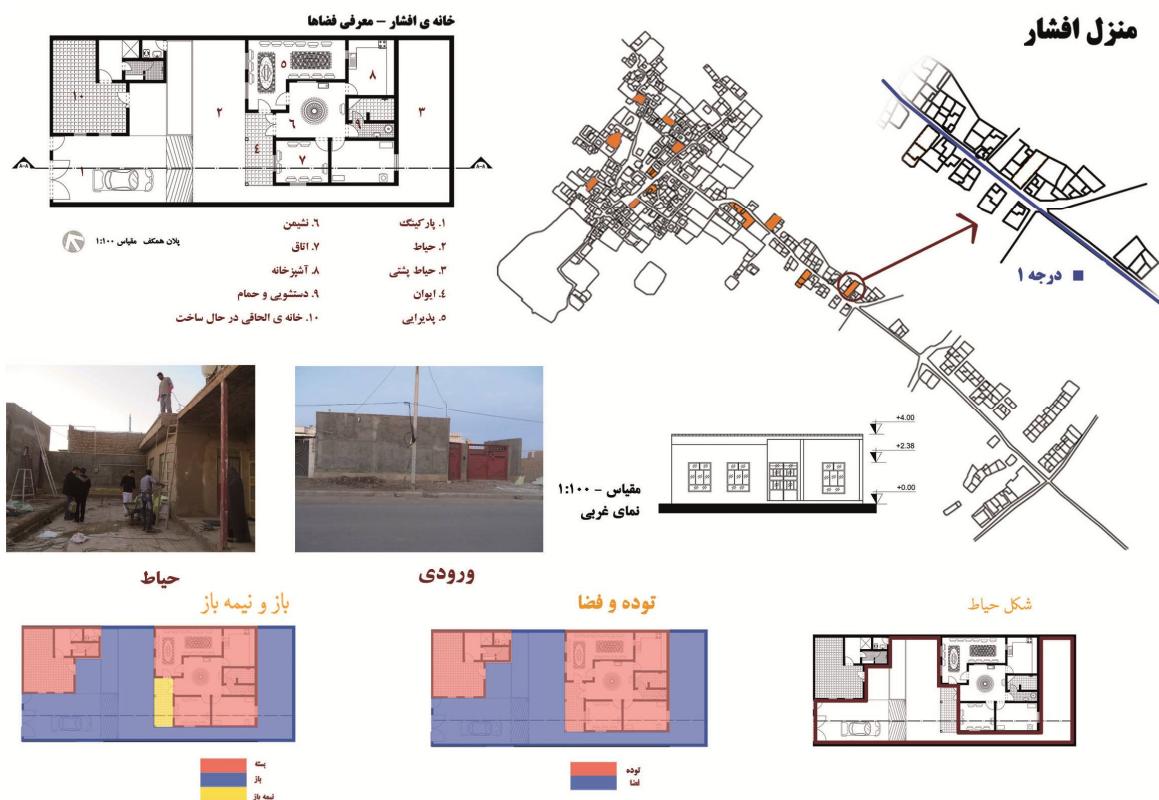

ب - نمونه مسکن روستایی در توسعه جدید

این نمونه‌ها متفاوت با مساکن بومی - محلی روستا، در خارج از بافت تاریخی روستا به صورتی پراکنده و در کنار محور اصلی اتصال روستا به شهر قرار گرفته‌اند.

خانه آقای افشار

خانه‌هایی در قطعاتی به مساحت‌های حداقلی، با مصالحی از قبیل آهن، آجر، سیمان، فاقد هر گونه

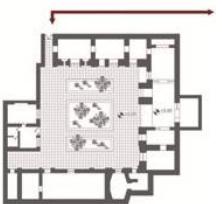
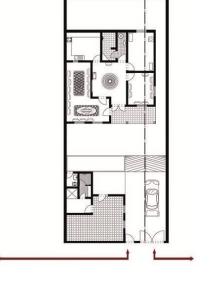

ت 3. نمونه برداشت‌های انجام شده در ساختار معماری مسکن جدید در روستای ریاب، خانه آقای افشار. منبع: نگارندگان.

چگونگی اتصال فضایی ورودی به حیاط، نحوه استقرار توده - فضا، شکل و هندسه حیاط، گونه‌شناسی فضای رابط بین فضای باز و بسته مورد ارزیابی قرار گرفته است (جدول شماره ۱).

نتایج بررسی نمونه‌ها

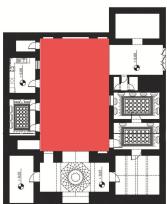
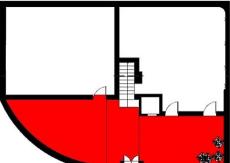
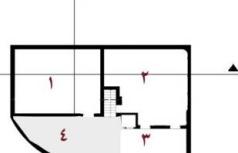
بعد سازمان فضایی: در بعد سازمان فضایی، شاخص‌های چگونگی دسترسی‌ها از حیث درجه‌بندی معابر منتهی به واحد مسکونی، تعداد ورودی‌ها،

توضیحات	مسکن جدید	مسکن بومی - سنتی	شاخص های بررسی ساختار معماری مسکن روستایی	ابعاد تشکیل دهنده ساختار معماری مسکن روستایی
- رعایت سلسله مراتب اتصال با معبر بیرونی در مسکن سنتی در مقابل عدم رعایت این سلسله مراتب در مسکن جدید	%30	%62 %76 %100	ارتباط با معبر درجه 1 ارتباط با معبر درجه 2 ارتباط با معبر درجه 3	دسترسی ها به معبر راهنمای: معبر درجه 1 معبر درجه 2 معبر درجه 3
- افزایش تعداد ورودی ها در مسکن جدید به صورت ورودی پیاده در کنار ورودی سواره	%67	%100	ورودی	تعداد ورودی راهنمای: ورودی
- چرخش فضایی در دالان ورودی مسکن سنتی در مقابل یک مرتفعی (بی واسطه ای) در اتصال معبر بیرونی به فضای حیاط در مسکن جدید	%33	%0	ورودی 2	چرخش فضایی در ورودی راهنمای: محور ورودی

ج 1. نتایج بررسی ساختار معماری مسکن بومی - سنتی و جدید در روستای ریاب، بعد سازمان فضایی. منبع: نگارندگان.

توضیحات	مسکن جدید	مسکن بومی - سنتی	شاخص های بررسی ساختار معماری مسکن روستایی	ابعاد تشکیل دهنده ساختار معماری مسکن روستایی
- چرخش فضایی در دالان ورودی مسکن سنتی در مقابل یک مرتبگی (بی واسطه ای) در اتصال معبر بیرونی به فضای حیاط در مسکن جدید	%100	%43		چرخش فضایی در ورودی راهنمای: محور ورودی -----
	%0	%56		استقرار توodeh فضا
- ساختار منسجم حیاط مرکزی در مسکن سنتی در مقابل ساختار به نسبت پراکنده چند حیاطی در مسکن جدید	%67	%0		1- سازمان فضایی راهنمای: توodeh حیاط
	%33	%0		
	%0	%44		

ادامه ج 1. نتایج بررسی ساختار معماری مسکن بومی - سنتی و جدید در روستای ریاب، بعد سازمان فضایی. منبع: نگارندهان.

توضیحات	مسکن جدید	مسکن بومی - سنتی	شاخص های بررسی ساختار معماری مسکن روستایی	ابعاد تشکیل دهنده ساختار معماری مسکن روستایی
- هندسه ساده حیاط در مسکن سنتی به هندسه شکسته و ترکیبی تبدیل شده است.	%0	%63	حیاط با هندسه ساده	شكل و هندسه حیاط
	%100	%0	حیاط با هندسه مرکب (ترکیب چند حیاط)	راهنما: راهنمای حیاط
	%0	%37	حیاط بی شکل	
- کاهش رعایت سلسله مراتب فضایی - کالبدی در اتصال فضای پر به خالی و بر عکس در مسکن جدید	%67	%75	دارد	فضای رابط بین فضای باز و بسته راهنما: فضای رابط پر و خالی
	%33	%25	ندارد	

ادامه ج 1. نتایج بررسی ساختار معماری مسکن بومی - سنتی و جدید در روستای ریاب، بعد سازمان فضایی. منبع: نگارندهان.

یا زمستان نشین، انباری، مطبخ، سرویس بهداشتی درون ساختمان و حمام، بادگیر، هیزم دان، آبریز گاه، فضاهای مربوط به دام و دالان ورودی بررسی شده و چگونگی جابجایی، تغییر، حذف و یا اضافه شدن این فضاهای مورد ارزیابی قرار گرفته است (جدول شماره ۲).

بعد نقش کارکردی مسکن: در بعد نقش کارکردی، به جز فضاهای مشابه تکرار شونده در هر دو گونه مسکن جدید و سنتی همچون حیاط، زیرزمین، نشیمن و پستو، سایر فضاهایی که معمولاً طبق مشاهدات انجام شده تغییر یابنده شناسایی شده‌اند مانند باعچه درون حیاط، فضاهای تابستان نشین

توضیحات	مسکن جدید	مسکن بومی - سنتی	شاخص‌های بررسی ساختار معماری مسکن روستایی	ابعاد تشکیل دهنده ساختار معماری مسکن روستایی
- تقلیل کارکردی در مسکن جدید (حذف بسیاری از فضاهای خدماتی) - کاهش عناصر ساختمانی اقلیمی در مسکن جدید (حذف بسیاری از فضاهای آسایش ساز)	%67	%93	دارد	باعچه درون حیاط
	%33	%7	ندارد	تابستان نشین - زمستان نشین
	%0	%100	دارد	آبار
	%100	%0	ندارد	مطبخ
	%20	%100	دارد	سروریس بهداشتی درون ساختمان و حمام
	%80	%0	ندارد	بادگیر
	%0	%100	دارد	هیزم دان
	%100	%0	ندارد	آبریز گاه
	%0	%75	دارد	فضای دامی
	%100	%25	ندارد	دالان ورودی
	%0	%60	دارد	2- نقش کارکردی
	%100	%40	ندارد	
	%0	%60	دارد	
	%100	%40	ندارد	
	%10	%0	دارد	
	%90	%100	ندارد	
	%0	*%87	دارد	
	%100	*%13	ندارد	
	* در ۱۲٪ موارد، دالان ورودی در ترکیب با هشتی می‌باشد.			

ج 2. نتایج بررسی ساختار معماری مسکن بومی - سنتی و جدید در روستای ریاب، بعد نقش کارکردی. منبع: نگارندگان.

جمع‌بندی ارزیابی تغییرات ساختار معماری از مسکن بومی - سنتی به جدید تغییر و تحولات در ساختار معماری مسکن روستایی را می‌توان در قالب سه بعد تغییرات سازمان فضایی، عناصر کالبدی و نقش کارکردی مسکن مورد بررسی قرار داد.

بعد عناصر کالبدی مسکن: در بعد عناصر کالبدی شاخص‌های چگونگی تنوع در خط آسمان‌بنا، نوع و کیفیت آرایه‌ها و تزیینات نما (خارجی)، نوع و کیفیت آرایه‌ها و تزیینات داخلی، مصالح مصرفی و سازه‌بنا مورد برداشت و ارزیابی قرار گرفته است.

آسمان ابنيه از ابنيه سنتی - محلی به سبک ساختمانسازی جدید در روستا مشهود است.

در بعد سازمان فضایی؛ تغییر در همپیوندی و سازمندی فضایی

الف - تغییر در همپیوندی فضایی

بافت سنتی روستا نوعی پیوستگی و اتصال را نشان می دهد در حالی که ساخت و سازهای جدید با نوعی پراکنده رویی کنار راه اصلی ارتباطی روستا به شهر قرار گرفته اند. در مسکن سنتی به منظور حفظ محرومیت فضای اندرونی منزل از تعییه دلان و روودی، چرخش فضایی و یا استفاده از هشتی، استفاده شده است در حالی که در نمونه های جدید بدون حضور این لایه های فضایی؛ نوعی یک مرتبگی در اتصال معتبر به فضای خصوصی منزل دیده می شود. مرکزیت فضایی حیاط در مسکن سنتی بخاطر تغییر نحوه ترکیب توده فضا از حیاط مرکزی به کوشکی (با حیاط در دو جبهه شمال و جنوب) و همچنین کاهش نسبت توده فضا با حذف برخی فضاهای از بین رفته است.

ب - تغییر در سازمندی فضایی

حیاط مرکزی در خانه سنتی با هندسه ای ساده، به عنوان عامل سازمان دهنده مرکزی عمل می کند؛ در حالی که در مسکن جدید گاهی به واسطه تعدد حیاط نوعی پراکندهگی در چیدمان فضایی حیاط دیده می شود. در خانه های سنتی عامل ارتباطی بین فضای پر و خالی شامل ایوان، دلان، راهرو سر پوشیده می باشد که در نمونه های جدید صرفاً در ارتباط حیاط با ساختمان عموماً از مهتابی (سکوی بهار خواب) به عنوان یک عامل ارتباطی استفاده می شود. حیاط در خانه سنتی به واسطه نحوه ترکیب و قرار گیری مرکزی خود، عاملی سازمان دهنده به شمار می رفته است که در مسکن جدید

در بعد نقش کارکردی؛ تغییرات کارکردی

الف - حذف و افزوده های فضایی

امروزه مسکن جدید نوعی از تقلیل عملکردی به سطح حداقل ممکن در روستا یعنی صرف سکونت را بخود می بیند. حذف فضاهایی چون هیزم دان، آبریزگاه، انبارها و کارگاهها از این نوعند. در عوض مسکن جدید مناسب با نیازهای جدید تغییراتی را پذیرفته است. پارکینگ اتومبیل، مهتابی (سکوی بهار خواب) و زیر زمین از این قبیل تغییرات هستند.

ب - انتقال و تعویض فضایی

طبع سنتی در فضای مطبخ، امروزه در مسکن جدید به پخت و پز در فضای آشپزخانه تبدیل شده است و نگهداری مواد غذایی فاسد شدنی از سرداد به یخچال های آشپزخانه منتقل شده است. سرویس بهداشتی به خاطر رعایت مسائل بهداشتی - عقیدتی در قدیم درون حیاط بوده که در شیوه های جدید ساخت و ساز به منظور سهولت استفاده به درون بنا منتقل شده است.

در بعد عناصر کالبدی؛ تغییرات فنی - ساختمانی

الف - تغییر مصالح و سازه

در مسکن جدید عموماً نوعی تسلط استفاده از مصالح جدید دیده می شود در حالی که در نمونه های سنتی مسکن روستایی رواج استفاده از مصالح بوم آورد خصوصاً کاهگل مشخص است. همچنین در مسکن جدید به مدد مصالح و تکنیک های جدید ساختمانی، نوع سازه از برابر به اسکلتی تغییر یافته است

ب - تقلیل آرایه ای

کاهش میزان استفاده از ریزه کاری ها و تزینات همچون طاق نماها، گجری ها و حذف آرایه هایی نظر طاقچه و رف، تقلیل ریزه کاری در خطوط نما و خط

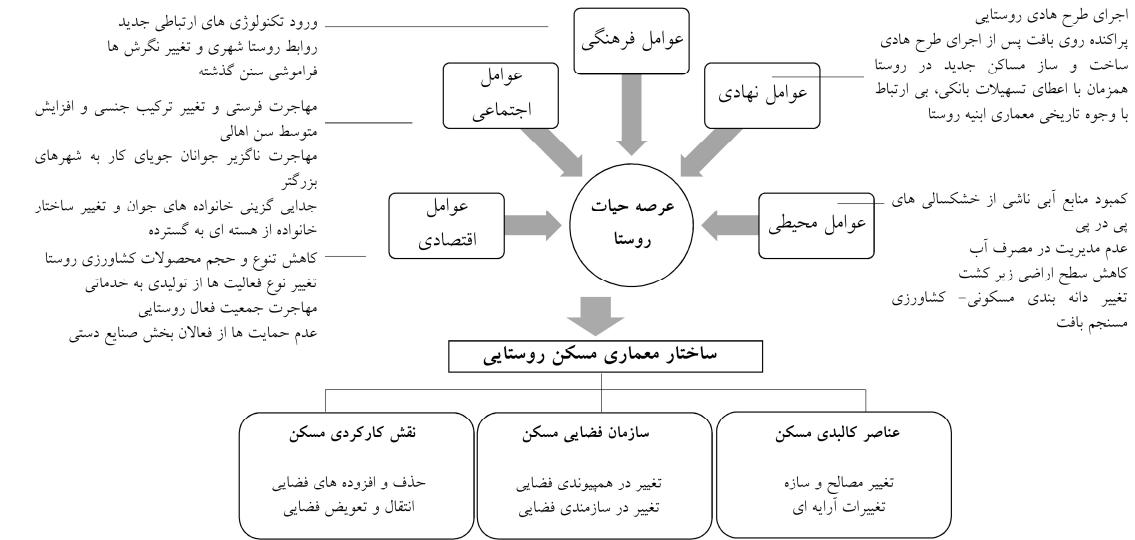
نتیجه

این بخش مهم مسکن در معیشت و اقتصاد روستایی، به عملکردهایی چون پارکینگ خودرو تقلیل یافته است.

مسکن روستایی به مثابه ویترین نمایش، محل جلوه تغییر و تحولات واقع شده در عرصه حیات روستاهاست که می‌تواند گویای مسائل نظام برنامه‌ریزی توسعه روستایی کشور باشد. در مطالعاتی مشابه از این دست پورطاهری، رکن‌الدین افتخاری و نیکبخت (1390، 132) در بررسی خود تغییرات در نقشه و طرح الگوی مسکن، افزایش تعداد طبقات، مصالح مورد استفاده در نما، استفاده از وسایل برقی سرمایش و گرمایش را برای مسکن روستایی را تحت عنوان نوعی از «شهری شدن مسکن روستایی» متناظر با افزایش شاخص تغییرات فرهنگی برای روستاهای کشور تشخیص داده‌اند. در جایی دیگر عناستانی (66، 1393) از تغییرات اجتماعی به عنوان عامل مؤثر بر تغییر الگوی مسکن روستایی نام برده است و همچنین عناستانی، شایان و بنیاد داشت (63، 1390) از اعتبارات بنیاد مسکن انقلاب اسلامی به عنوان عاملی مهم در تغییر الگوی مسکن در روستاهای داده‌اند.

در پژوهش حاضر، در پاسخ به سوالات تحقیق دیده شد که تغییرات حادث شده در عرصه حیات روستایی در نمونه موردي تحقیق نظری کمبود منابع آبی ناشی از خشکسالی‌های پی در پی و عدم مدیریت در مصرف، کاهش تنوع و حجم محصولات کشاورزی روستا، تغییر نوع فعالیت‌های اقتصادی و کاهش تنوع این فعالیت‌ها، عدم حمایت‌ها از فعالان در بخش صنایع دستی روستا، مهاجرت ناگزیر جوانان جویای کار به شهرهای بزرگتر، تغییر ساختار خانواده از هسته‌ای به گستردگی، روابط روستا شهری و تبیین ارزش‌ها و باورهای جدید برای

ساکنین، مهاجرت فرسنگی و تغییر ترکیب جنسیتی و افزایش متوسط سن اهالی و کاهش جمعیت فعلی روستا، پراکنده رویی بافت پس از اجرای طرح‌هادی، ساخت و ساز مسکن جدید بی ارتباط با وجوده تاریخی معماری ابینه روستا، توانسته است تأثیرات خود را بر ساختار معماری مسکن روستایی داشته باشد. بدین ترتیب که در بعد نقش کارکردی مسکن این تأثیرات به صورت حذف و افزوده‌های فضایی و انتقال و تعویض فضایی، در بعد عناصر کالبدی به صورت تغییر مصالح و سازه و تغییرات آرایه‌ای و در بعد سازمان فضایی به صورت تغییر در همپیوندی‌های فضایی و تعییر در سازمندی‌های فضایی بوده است. در نگاهی دقیق‌تر می‌توان این تغییرات را در بعد نقش کارکردی مسکن شامل حذف فضاهایی همچون تنوره، انباری، آبریزگاه، فضاهای اقلیمی در ورود وسایل الکترونیکی نظری پنکه و کولر و بخاری، اضافه شدن فضاهایی نظری پارکینگ و حمام، انتقال فضای سرویس بهداشتی به درون بنا و تعویض فضایی چون مطبخ و سرداد به آشپزخانه، در بعد عناصر کالبدی مسکن شامل رواج مصالح جدید آجر، سیمان و سنگ، حذف تزییناتی نظری طاق نهادها، گچبری‌ها و حذف آرایه‌هایی نظری طاقچه و رف، کم برخورداری‌ها از تنوع در طرح جداره، تقلیل ریزه‌کاری در خطوط نما و خط آسمان ابینه، عدم لحاظ حایل‌های فضایی در نحوه اتصال و انتقال از فضای پر به حالی وبالعکس و نهایتاً در بعد سازمان فضایی مسکن شامل عدم لحاظ سلسله مراتب خصوصی - عمومی در نحوه همنشینی و اتصال فضای خصوصی با معبّر عمومی بیرونی، پراکنش و تغییر ساختار گونه مسکن سنتی به صورت برونگرا و شامل حیاط‌هایی مجرزا و تغییرات حیاط در برخی خانه‌های سنتی با الحالات ساختمانی انجام شده، دانست (نمودار شماره 2).

ن ۲. تغییرات در ساختار معماری مسکن روستایی ریاب در ارتباط با نظام تحولات عرصه حیات روستا. منبع: نگارندگان.

- بهفروز، فاطمه. (1386)، زمینه های غالب در جغرافیای انسانی، چاپ سوم، انتشارات دانشگاه تهران.
- پور دیهیمی، شهرام، فرهنگ و مسکن. (1390)، مسکن و محیط روستا، شماره 134، تابستان 1390، 3-18.
- پورطاهری، مهدی؛ رکن الدین افتخاری، عبدالرضا؛ بدربی، علی. (1390)، راهبردها و سیاست های توسعه کالبدی سکونتگاه های روستایی با تأکید بر تجربیات جهانی و ایران. تهران، انتشارات بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، چاپ اول.
- پورطاهری، مهدی؛ رکن الدین افتخاری، عبدالرضا؛ نیکخت، منصوره. (1390)، اثرات تغییرات فرهنگی بر الگوی مسکن روستایی (نمونه موردی: روستاهای بخش مرکزی شهرستان قزوین)، فصلنامه علمی - پژوهشی فضای جغرافیایی، سال یازدهم، شماره 35، پاییز 1390، 133-115.
- پورطاهری، مهدی؛ نقوی، محمدرضا. (1391)، توسعه کالبدی سکونتگاه های روستایی با رویکرد توسعه پایدار (مفاهیم، نظریه ها، راهبردها)، فصلنامه مسکن و محیط روستا، شماره 137، بهار 91-70-53.
- ترکاشوند، ع؛ مظفر، ف؛ حسینی، ب؛ سلیمانی، م؛ سرمدی، ع. (1387). ارزیابی اثرات اجرای طرح های هادی روستایی بر محیط زیست مناطق روستایی. فصلنامه محیط زیست. 5 (3). 32-11.

نتیجه اینکه در حیطه برنامه ریزی، اقدام و عمل در حوزه سکونتگاه روستایی همواره می بایست مسکن روستایی را به منزله حلقه ای از زنجیره بهم پیوسته جریانات عرصه حیات روستا در نظر داشت که لازم است برنامه ریزی ها در این حوزه (مسکن روستایی) بر مبنای سنجش و ارزیابی دقیق عرصه حیات هر روستا به صورت خاص خود آن روستا صورت گیرد.

پی‌نوشت

1. در علوم جغرافیای نوین؛ برای مطالعه بیشتر ر. ک. به: سعیدی و دیگران. 1392.
2. به عنوان تجلیگاه شیوه های زیستی، معیشتی و فرهنگی گروه های روستایی؛ برای مطالعه بیشتر ر. ک. به: سعیدی و امینی، 1389.
3. به علت واجد بودن سازگاری بالا بین سکونتگاه و محیط 4. Kohn

فهرست منابع

- ازکیا، مصطفی؛ غفاری، غلامرضا. (1386)، توسعه روستایی با تأکید بر جامعه روستایی ایران؛ چاپ دوم، نشر نی، تهران.
- بنیاد مسکن انقلاب اسلامی خراسان رضوی. (1382)، طرح هادی روستای ریاب.

- حاجی ابراهیم زرگر، اکبر. (1385)، درآمدی بر شناخت معماری روستایی ایران، مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، تهران.
- حسینی، سید بهشید؛ ضیایی، مجید؛ حق شناس، جواد؛ مهدیار، لیلی؛ حسینی، مریم. (1390)، معماری بومی در سکونتگاه‌های دره طالقان، نگاهی به مسکن روستایی طالقان، نامه معماری و شهرسازی، دو فصلنامه دانشگاه هنر، شماره 7، پاییز و زمستان 1390، 23-5.
- خداپناه، کیومرث؛ بیک محمدی، حسن. (1388)، ارزیابی و طبقه‌بندی مناطق روستایی بخش مرکزی شهرستان اردبیل براساس میزان برخورداری از شاخص‌های توسعه، مجله علمی پژوهشی فضای جغرافیایی، سال نهم، شماره 26، 1-30.
- سرتیپی پور، محسن. (1388)، آسیب‌شناسی معماری روستایی "به سوی سکونتگاه مطلوب"، چاپ اول، تهران: دانشگاه شهید بهشتی، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی.
- سردمد، زهره؛ بازرگان، عباس؛ حجازی، الهه. (1393)، روش‌های تحقیق در علوم رفتاری، چاپ بیست و ششم، تهران، نشر آگه.
- سعیدی، عباس. (1388)، مبانی جغرافیا روستایی، تهران، انتشارات سمت، چاپ یازدهم.
- سعیدی، عباس؛ امینی، فریبا. (1389)، ناپایداری سکونتگاهی و تحول کارکردی مسکن روستایی مورد: روستای خفر (ناحیه نظرن-بادرود) فصلنامه علمی پژوهشی انجمن جغرافیای ایران، دوره جدید، سال 8، شماره 27، زمستان (1389)، 43-29.
- سعیدی، عباس؛ رحمانی فضلی، عبدالرضا؛ عزیزپور، فرهاد؛ مجتبی، علی اکبر. (1392)، مسکن و پیوستگی ساختاری - کارکردی: بحثی در نظاموارگی فضای روستایی مورد: روستاهای بخش راز و جرگلان شهرستان بجنورد (خراسان شمالی)، جغرافیا: فصلنامه بین المللی انجمن جغرافیای ایران، دوره جدید، سال 11، شماره 39، زمستان (1392)، 7-32.
- شماعی، علی؛ احمدآبادی، فرشته؛ احمدآبادی، حسن. (1393)، ارزیابی اثرات اجرای طرح هادی بر سکونتگاه‌های روستایی (مطالعه موردی: شهرستان نیشابور)، مجله پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی، سال 3، شماره 6، تابستان 1393، 75-88.
- صیدایی، سید اسکندر؛ قاسمیان، زری. (1391)، بررسی روند تغییرات کارکردی خانه‌های روستایی، نمونه موردی: روستای